

uygun olarak "spiritus asper" (') işaretiyle gösterilmesi daha uygundur.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ayn" md.; Tâcû'l-'arûs, "ayn" md.; J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul 1890, s. 1274, 1332-1333; Steingass, *Dictionary*, s. 828, 877; *Kâmûs-ı Türkî*, II, 920; Naim Hâzım Onat, *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu*, İstanbul 1944, I, 99-139; Necip Üçok, *Genel Fonetik*, İstanbul 1951, s. 25; Ahmed Ateş v.dğr., *Arapça Dil Bilgisi*, İstanbul 1964, I, 9; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî: neş'etühû ve te'tavvuru*, Kahire 1968, I, 219-220; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, Konya 1969, s. 177; S. Moscati, *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Wiesbaden 1980, s. 38-43; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İstanbul 1984, s. 222, 298; G. Weil, "Ayn", *İA*, II, 68; A. Schaade, "Gayn", *İA*, IV, 727; Z. A. Ezhar, "Ayn", *UDMİ*, XII, 637-638; H. Fleisch, "Ghayn", *EI*² (İng.), II, 1026-1027; a.mlf., "Hu-rûf al-Hidjâ", *EI*² (İng.), II, 596-600.

HULÛSİ KILIÇ

AYN

(العين)

**Kelâm, felsefe ve tasavvufu
değişik anlamlarda kullanılan
bir terim.**

Sözlükte "göz; su kaynağı; çeşme; bir şeyin kendisi, zâtı ve aslı" gibi mânalara gelir. Çoğulu **uyûn**, **a'yûn** ve **a'yân**dır. Kur'an-ı Kerim ve hadis metinlerinde hem çoğul hem de tekil olarak çeşitli sözlük anlamlarında kullanılmıştır (bk. M. F. Abdülbâkî, "ayn"; Wensinck, "ayn" md.leri).

□ **KELÂM.** Boşlukta kendi başına yer tutan mümkün varlık veya cevher.

Abdullah b. Mukaffa'nın, Aristo'nun *Kategoriler*'indeki **cevheri** (ousia) Arapça'ya **ayn** kelimesiyle tercüme etmesinden sonra (Hârizmî, s. 86) bu terim ilk devir kelâmcıları tarafından kullanılmaya başlanmış, âlem telakkilerinin sistemleşmesi ve felsefe kültürünün gelişmesiyle de onun yerine daha çok, "maddenin bölünemeyen en küçük parçası" mânasını ifade eden **cüz'-i lâ yetecezza** (atom) ve **cevher-i ferd** terimleri kullanılır olmuştur.

Kelâm ilminde bir cismin renk, şekil, tat, sertlik, yumuşaklık gibi fizikî nitelikleri onun arazları, bunları taşıyan maddesi de aynı kabul edilmiş; aynlar (a'yân) âlemin yaratılmışlığını ve Allah'ın varlığı

ğını ispat etmek için önemli bir hareket noktası olarak alınmıştır. Dirâr b. Amr, Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr ve Nazzâm dışındaki bütün kelâmcılara göre âlemin aslı unsurunu a'yân teşkil eder. Karşı görüşü benimseyenler ise onun birleşik arazlardan meydana geldiğini kabul ederler. Arazlardan soyutlanmış olarak düşünülen aynlar gözle idrak edilemez ve kelâmcıların çoğuna göre hâdis olan arazlardan ayrı olarak bulunamaz. Bu sebeple onların da hâdis olması gerekir. Mâtürîdî aynların güzelliğ-çirkinlik, büyüklük - küçüklük, iyilik - kötülük, aydınlık-karanlık gibi zıtlıklara konu teşkil etmesini hâdis olduklarının delili sayar. Zira bu vasıflar onlarda sonradan meydana gelmekte ve nihayet yok olmaktadır. Ayrıca o, aynların hâdis olduklarını, duyuların idrak sınırları içinde kalmaları ve başkasına muhtaç olmalarıyla da ispat etmeye çalışır. Mâtürîdî'ye göre eğer aynlar kadim olsaydı ihata edilememeleri ve başkasına muhtaç olmaları gerekirdi (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 11-12). Kâdî Abdülcebbar ise aynların yaratılmışlığını şu şekilde ispata çalışır: Aynlar kadim olsaydı hâdislerden yani arazlardan önce bulunmaları gerekirdi. Halbuki aynlar arazlardan ayrılmaz, o halde onlar da arazlar gibi hâdistir (*Şerhu'l-Uşûl-i-hamse*, s. 114). Kelâmcılara göre bütün aynlar birbirinin benzeridir (mütemâsil); yani aynların tabiat ve mahiyetleri birdir. Bununla beraber her ayn arazlarına bağlı olarak ayrı bir ferdiyette (mütemâyiz) sahiptir. Yine de aynların teşkil ettiği cisimlerin birbirine dönüşebilmesi, aslı unsurlarının bir olduğunu gösterir (Bağdâdî, s. 52-54). Aynların, mahiyetleri bir olmasına rağmen farklı cisimler meydana getirmeleri, onlara Allah tarafından muhtelif arazların tahsis edilmesiyle mümkün olmaktadır. Aynların hiçbirisi diğerine kendiliğinden tesir icra edemeyeceği gibi yapılan bir tesiri kendiliğinden kabul edecek bir tabiat da sahip değildir. Bir araya gelmeleri, ilişki kurmaları ve muhtelif varlıkların teşekkülüne yol açmaları, ancak Allah'ın emrine boyun eğmeleriyle gerçekleşebilir (Elmalılı, IV, 2969). Kelâmcıların a'yân anlayışı sadece âleme mahsus olup Allah'ın zâtına şâmil değildir.

Ayn, Kur'an'da (bk. el-Mü'minûn 23/27) ve bazı hadislerde Allah'a atfedilen haberî sıfatlardan biri olup Selefîyye'ye göre "mahiyeti bilinmeyen bir göz", kelâmcılara göre ise "görmek, gözetmek

ve korumak" mânasına gelir (daha geniş bilgi için bk. SIFAT).

Felsefede ayn, kendini varlıkta tutan (mukavvim), mevcudiyetini sürdürebilmek için bir konuya (mahal) muhtaç olmayan varlık anlamında kullanılmıştır. İslâm filozoflarına göre aynların mahiyeti yaratılmaz değildir, sadece Allah tarafından **sudûr*** veya **feyz*** yoluyla mevcut kılınmış olup bu mânadaki yaratmanın bir başlangıcı yoktur. Farklı cisimlerin oluşması bu cisimleri meydana getiren aynların farklı şekillere (sûret-i nev'iyye) sahip olmalarındandır. Onlara göre a'yân ve a'râz nazariyesi Allah'ın zâtı ve sıfatlarını içine alır.

Ayn, felsefede zihni (mücerred) varlığın mukabili olarak "duyularla idrak edilen hâricî (müşahhas) varlık" mânasında da kullanılır. Meselâ insan, ağaç, taş aynî; iyilik, kötülük, adalet ve zulüm zihni varlıklardır. Aynî varlık duyularla idrak edildiği veya başlı başına varlığını sürdürebildiği için bu adı almıştır. Ayn bir de **gayrın** zıddı mânasında kullanılır ki bununla varlığın kendisi kastedilir (aynların mahiyeti ve özelliklerine dair geniş bilgi için bk. CEVHER; CİSİM).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ayn" md.; Lisânü'l-'Arab, "ayn" md.; *et-Ta'rifât*, "ayân" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "ayn" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "ayn" md.; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "ayn" md.; İbrâhîm Medkûr, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, "ayn" md.; Cemîl Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, "ayn" md.; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihü'l-'ulûm*, Kahire 1342, s. 86; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 11-12; İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadîs* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Halep 1402/1982, s. 99-101; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl-i-hamse*, s. 114; Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, s. 52-54; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 19-20; İbnü'l-Cevzi, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 443-444; Tef-tâzânî, *Şerhu'l-'Aķâ'id*, s. 14-15; Şa'rânî, *el-Yevâķit ve'l-cevâķir*, Kahire 1378/1959, I, 37; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Bulak 1281, s. 258; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2969; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 237; a.mlf., "Âlem", "Ârâz", "A'yân", *İA*, I, 262, 471, 650; T. J. de Boer, "Ayn", *İA*, II, 68-69; Van Den Bergh, "Ayn", *EI*²(İng.), I, 784-785.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

□ **TASAVVUF.** Bütün varlıkların kendisinden zuhur ettiği Allah'ın zâtı; her şeyi Allah'ta ve Allah'tan görme hali.

Ayn "kendisinden eşyanın zuhur ettiği şeyin zâtı yani Allah, Allah'ın tecellilerini temaşa, her şeyi Allah'ta ve Allah'tan görme hali, eşyanın varlık sahnesine çıkmadan önce Allah'ın ilmindeki sûretleri" (bk. A'YÂN-ı SÂBİTE) gibi çeşitli mânalara gelir. Ayrıca bazı kelimelerle

birlikte kullanıldığında başlıcalarına aşağıda işaret edilen türlü anlamlar ifade eder.

Ayne'l-yakîn, kesinlik derecesi ilme'l-yakîn ile hakka'l-yakîn arasında bulunan bilgi türü olup görme veya daha geniş anlamda gözlem ve deney ile ulaşılan bilgiler ifade eder. Bir kimsenin görmediği şey hakkında nakil ve rivayet yoluyla sahip olduğu bilgiye ilim, o şeyi görerek ulaştığı bilgiye de ayn denir. İştirmekle elde edilen bilgi görmekle tam ve mükemmel hale gelir. Bu durumda ilim başlangıç, ayn son hal olarak kabul edilir. Bazı mutasavvıflar ilmin ayna varmak için vasıta olduğunu, iştirilen şey görülünce ilmin yerini aynın alacağını belirtmişlerdir. Hücvîrî'ye göre ise ilim ile ayn arasında tam bir uygunluk bulunduğundan ayn ilmi ortadan kaldırmaz, aksine onu pekiştirir ve sağlamlaştırır (*Keşfü'l-maḥcûb*, 497). Ayne'l-yakînün üstünde bulunan hakka'l-yakîn ise bir yaşama ve tatma halidir. Mutasavvıflar dille anlatılarak ve kulakla duyularak öğrenilen dinî bilgilere ilim ve şeriat, bu bilgilerin derunî tecrübe ve yaşama yoluyla öğrenilmesine ayn ve hakikat adını verirler. Kuşeyrî'nin belirttiğine göre sûfilerin istilâhında ilme'l-yakîn kesin delille elde edilen bilgidir; ayne'l-yakîn doğruluğu açıkça anlaşılan, hakka'l-yakîn ise doğruluk niteliği apaçık ortada olan bilgidir. Ona göre akıl erbabının ilmine ilme'l-yakîn, âlimlerin bilgisine ayne'l-yakîn, mârifet ehlinin bilgisine de hakka'l-yakîn denir (*er-Risâle*, I, 244). Kuşeyrî bunlardan ilme'l-yakînî, delillerin tevâtür derecesine ulaşmasıyla kazanılan ve yakînî bilginin başlangıcı sayılan **muhâdara***, ayne'l-yakînî **mükâşefe***, hakka'l-yakînî de **müşahede*** halleriyle ilgili görür (*er-Risâle*, I, 226, 244). Hücvîrî de bu halleri **mücahede***, **üns*** ve müşahede şeklinde sıralamıştır. Bunlardan ilki âlimlerin, ikincisi âriflerin, üçüncüsü de âşıkların halidir (*Keşfü'l-maḥcûb*, 497). İlmi şeriatattan, aynı hakikatten yani tasavvuftan ibaret gören Herevî'ye göre "aynsız ilim hezeyan, ilimsiz ayn büh tandır" (*Ṭabakât*, s. 215, 511). Böylece Herevî şeriatla tasavvuf arasında kopmaz bir bağ bulunduğunu kabul etmiştir.

Aynü't-tevhîd, bütün fiillerin faili olarak Allah'ı görmektir. Ayn-i tevhîd ilm-i tevhîdin üstünde bir mertebedir. Zira ilm-i tevhîd dinleme ve anlamaya, ayn-i tevhîd temaşa ve bundan hasıl olan zevke dayanır. Bu mertebede Hak'tan başka hiçbir şey görülmez, mâsivâyâ iltifat ve itibar edilmez. "Allah bes gayri heves"

şeklinde ifade edilen bu mertebede her şey Hak'tan görülür. Sûfiler helâllığı şüpheli olduğu için ilim halinde iken emîr ve sultanlardan hediye kabul etmezler, fakat ayn halinde iken kabul ederler. Zira ayn halinde iken hediyeyi veren olarak emîr ve sultanları değil sadece Allah'ı görürler.

Aynü'l-cem' (ayn-ı cem'), kulun insanî benliğini bırakıp kendisinde Allah'ın benliğini bulmasıdır. Buna **aynullah** da denir. Sûfiler dinî mükellefiyetleri düşürmemesi şartıyla böyle bir makama ulaşmanın mümkün olduğunu kabul eder ve yanlış anlaşılma müsaite bu noktada zındıklığa düşmüş kimselerin bulunduğu da dikkati çekerek Hulûliyye'nin burada yolunu şaşırdığını ifade ederler. Aynü'l-cem' "enelhak ve sübhânî denilen haldir" diye de tarif edilir. Hallâc'ın "enelhak" sözünü aynü'l-cem' halinde iken söylediği kabul edilir. Cüneyd-i Bağdâdî kendisine Bâyezîd-i Bistâmî'nin menkıbe ve halleri anlatılınca onun aynü'l-cem' mertebesine ulaşmış olduğunu hükmetmişti. Aynü'l-cem' tevhidin isimlerinden olup onun mahiyetini ancak ehli bilir. Cuma gününün aynü'l-cem' ve **vüsûl*** vakti olduğu kabul edilir (Kâşânî, s. 134).

Aynü'l-fenâ, "fenâdan fenâ, fenâda fenâ" ve "fenâ ender fenâ" denilen haldir. Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî bu hali, "Sâlikin hiçbir şeye ve hiçbir şeyin de ona sahip olmamasıdır" şeklinde tarif etmiştir (bk. Serrâc, s. 549). Tasavvufta fakrın asıl anlamı budur.

Aynü'l-mahabbet, Cüneyd'in, "Allah insanların nesini seviyorsa onu sevmek, nesini sevmiyorsa ondan hoşlanmamaktır" şeklinde tarif ettiği (Sülemî, s. 163) bu mertebe, insanın Allah tarafından sevilen yönünün sâlik tarafından da sevilmesi, sâlikin insanlara ilâhî bir sevgiyle muhabbet duyma mertebesidir. **Ayn-i dostî** de denilen hâlis sevgi budur.

Aynü's-şey, "şeyin kendisi ve özü" mânâsına gelen bu deyim ile Allah Teâlâ kastedilir.

Aynullah, **aynü'l-âlem**, insan-ı kâmile verilen isimlerden biridir. İnsan-ı kâmile bu ismin verilmesinin sebebi, Allah'ın âleme onun nazarıyla bakarak varlık bahşetmiş olmasıdır. "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" sözü bunu ifade eder. Sâlik Hakk'a Hakk'ın zâtı itibarıyla bakınca görür ki Hak, zâtı ile zâtı için tek kalmıştır ve bu durumda artık âlem mevcut değildir. Hak âleme teveccüh edince bu teveccüh sayesinde âlemin ayn-ı zâhir olur ve bu suretle bütün âlemi

bu teveccühten dolayı varlık sahnesine çıkmış olarak görür. Allah'ın "basîr" ismini kendisinde tahakkuk ettirip kendi vasfı haline getiren insana, âlemde gördüğü her şeyi bu isimle görmesi sebebiyle aynü'l-âlem denilmiştir. Çünkü Allah bu halde bulunan kimsenin gören gözü, bu mertebeye ulaşan sûfi de aynullah yani Allah'ın gözü olmuştur.

Aynü'l-hayât, içenleri ölümsüzlüğün sırrına erdirdiğine ve ebedileştirdiğine inanılan sudur. Buna **mâü'l-hayevân** da denir (bk. ÂB-ı HAYÂT). Bir hadise göre aynü'l-hayâtın menbaı Kur'an'da zikredilen kayanın (bk. el-Kehf 18/63) dibindedir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 18/4). Cennetin giriş kısmında akan ve aynü'l-hayâta benzeyen nehre mâü'l-hayât denir. Tasavvufta aynü'l-hayât Allah'ın "hay" isminin hakikatinden ibaret olup bunu gerçekleştiren ve öz vasfı haline getiren kimse, içenleri ölümsüzlüğün sırrına erdirerek ebedileştiren aynü'l-hayât suyundan içmiş olur. Artık o Hakk'ın hayat sıfatıyla hayatta olduğu gibi diğer canlılar da onun sayesinde hayat kazanır. Çünkü bu mertebedeki insanın hayatı Hakk'ın hayatıdır. ÂB-ı hayât efsanesinin belli başlı unsurları tasavvufta kullanılmıştır. Sühreverdî el-Maktûl, *el-Ğurbetü'l-ğarbiyye*'de çeşme-i zindegânî denilen aynü'l-hayâtın unsurlarından faydalanmıştır (bk. *Hikmetü'l-işrâk*, II, 292; III, 237).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "ayn" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "ayn" md.; Buhârî, "Rekâ'ik", 38, "Tefsîr", 18/4; Müslim, "İmân", 79; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 450-549; Sülemî, *Ṭabakât*, s. 163; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 226, 244; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb* (Jikovski), s. 497; Herevî, *Ṭabakât*, s. 215, 314, 511; Yahyâ b. Habeş es-Sühreverdî, *Hikmetü'l-işrâk* (Mecmû'a-i Muşannefât-ı Şeyh-i İsrâk içinde), Tahrân 1331 hş., II, 292; III, 237; Baklî, *Şerh-i Şaḥiyyât*, s. 45, 134, 628, 690; a.mlf., *Abherü'l-âşıkîn* (nşr. Muhammed Mün — H. Corbin), Tahrân 1981, s. 58, 136, 146, 184, 229; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 525; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, III, 74, 94, 134; Kâşânî, *İşlâhâtü's-süfiyye*, s. 134.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

AYN

(العين)

Belirli mal anlamında bir fıkıh terimi.

Sözlükte birçok anlamı bulunan ayn kelimesi fıkıhta üç mânâda kullanılmıştır. 1. Mevcut, hazır ve belirlenmiş mal. Fıkıhın şirket, satım akdi, taksim gibi bö-